

W *Zakończeniu* wskazuje się, że postmoderniści uznają antropologię czysto materialistyczną i fizjologiczną. Podkreśla się też, że wydaje się, że nie istniała nigdy wcześniej tak kłamliwa epoka, jak współczesna. Parte siłą kłamstwo wtacza się w ludzkę umysł za pomocą najróżnorodniejszych, często wręcz ordynarnych metod jako prawdę. W nawale kłamstwa umysł człowieka przestaje w końcu pracować samodzielnie i poddaje się. Zauważa się, że liberalizm zachodni przyjmuje i akceptuje większość poglądów, jakie głoszą postmoderniści.

W prezentacji poszczególnych kwestii, zwłaszcza w wymiarze egzemplifikacyjnym przywołuje się literaturę przedmiotu oraz nierzadko charakteryzuje się ją w formie aparatu naukowego (przypisów).

W refleksji uogólniającej należy stwierdzić, że prezentowane studium zasługuje na dużą uwagę czytelniczą, zwłaszcza środowiska akademickiego ze względu na: 1. określenie istoty postmodernizmu we współczesnej rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej; 2. dostarczenie usystematyzowanej wiedzy o ramach programowych postmodernizmu; 3. wskazanie zagrożeń kulturowych, jakie mogą ujawnić się w postawach, zachowaniach, wartościach ludzi w sytuacji odchodzenia od dotychczasowych wzorów życia społecznego; 4. wyeksponowanie elementów idea postmodernistycznych w kontekście edukacji i wychowania; 5. z punktu widzenia współczesnych przemian cywilizacyjnych – wskazanie ich głównych tendencji oraz powiązania z filozofią postmodernistów. Jest to publikacja wzbogacająca i systematyzująca wiedzę o tożsamości współczesnej cywilizacji.

Andrzej Chodubski

Jerzy Kmieciński, *Kształtowanie się świadomości historycznej społeczeństw ludzkich. Rozprawy. Eseje. Wykłady*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej, Radom 2015, ss. 238.

W przestrzeni badań cywilizacyjnych na dużą uwagę zasługują konstanacje polihistora profesora Jerzego Kmiecińskiego (ur. 1927 r.) – archeologa, antropologa kultury, badacza migracji grup ludzkich, wzajemnych relacji „człowiek – środowisko”, historii myśli społecznej, autora m.in.

książek: *Nacjonalizm w germanoznawstwie niemieckim, Rekonstrukcja minionych kultur*.

W prezentowanej książce zawarto 16 zagadnień poznawczych, niektóre z nich były już publikowane w czasopiśmiennictwie naukowym. Zagadnienia te to: 1. Wzajemne relacje europejskiej i globalnej świadomości historycznej w procesie integracji; 2. Drogi i bezdroża w procesie integracji jako wyższego stopnia świadomości społecznej; 3. *Historia – magistra vitae?*; 4. Kultura w refleksji etnoantropologicznej; 5. Historia kultury we współczesnej teorii świadomości społecznej; 6. Świadomość historyczna u korzeni; 7. Świadomość polityczna w pradziejach; 8. Wierzenia w świadomości społeczeństw pierwotnych; 9. Możliwości rekonstrukcji funkcjonowania pradziejowych struktur społecznych; 10. Dyfuzje handlowe jako nośniki innowacji świadomościowej w pradziejach; 11. Etniczność w świadomości politycznej i edukacji narodowej; 12. Zagadnienia etnogenezy w refleksji intelektualnej Profesora Konrada Jażdżewskiego; 13. Gustafa Kassiny wpływ na europejską świadomość nacjonalistyczną; 14. Uwarunkowania historyczne powstania wypaczeń nacjonalistycznych w świadomości społeczeństwa niemieckiego; 15. Korzenie europejskiego nacjonalizmu; 16. Świadomość obywatelska współczesnego społeczeństwa w refleksji teoretycznej.

W prezentacji poszczególnych zagadnień podkreśla się, że świadomość i edukacja historyczna stanowią nierozłączną całość zarówno z procesem historycznym, jak i wyzwaniem współczesności. Ponieważ Europa zaczyna funkcjonować jako polityczna i gospodarcza wspólnota, na ludziach współczesności spoczął obowiązek wykształcenia emocjonalnej świadomości historycznego rozwoju tej wspólnoty. W wykładzie poszukuje się odpowiedzi na pytania dotyczące edukacji historycznej – jak polska historia ojczyzna w procesie nauczania powinna być rozumiana również jako europejska przyszłość? Wskazuje się, że nie zachodzi konieczność pisania historii na nowo, ale należy postrzegać ją pod innym kątem. Alternatywa nie brzmi jednak: albo historia związana z ojczyzną i narodem, ale historia europejska. Polska historia, która wyraźnie podkreśla swój związek z ojczystym terytorium, dostrzega zarazem i stanowi część europejskiego rozwoju, nie ograniczając tego konta widzenia do terytorium obecnie zajmowanego przez państwa Unii

Europejskiej. W wykładzie dostarcza się przeglądową wiedzę o procesie przemian dziejowych w kontekście wspólnoty europejskiej. Podkreśla się, że rzeczą polityków edukacji jest kształcenie obywateli i Europejczyków ze świadomością historyczną. Jeśli nie będzie wykształconej świadomości i tych wszystkich uwikłań i problemów, nie można się spodziewać ze strony społeczeństwa odpowiedzialnego wsparcia dla państwa i gospodarki w dążeniu do celów europejskich (s. 10).

Wskazując na drogi rozwoju cywilizacji zauważa się, że cywilizację jako sposób życia trudno jest ująć w precyzyjną definicję, funkcjonuje ona jednak w sposób naturalny, wiążąc wzajemnie i organizując ludzką egzystencję. W znaczeniu formalnym cywilizacja jest łączona z urbanizacją i znajomością pisma. W społeczeństwie ludzkim sposób życia jest zależny od systemów zachowań i pomysłów na przetrwanie z generacji na generację. Spoglądając ze współczesnej perspektywy na miliony lat wstecz zauważa się ciągle dążenie człowieka do osiągania ustawicznie nowych celów. Cywilizacja i jej poziom wiąże się z *kulturą*. W najszerszym sensie rozumie się przez nią wszystkie zdobyte, wyuczalne i przyswojone informacje przekazywane z generacji na generację. Człowiek w odróżnieniu od innych gatunków w pełni świadomie przewiduje, planuje i organizuje swą egzystencję poprzez stwarzanie przez siebie system norm. Społeczeństwo, którego wielki wysiłek poniosło w *okietlznaniu krnąbrnej natury*, przy czym bardziej cywilizowane nie oznacza koniecznie lepszego. Stawia się przy tym pytanie czy dążenie do bycia cywilizowanym jest zasadne? Ujawnia się przy tym proroctwa wieszczące różne drogi powrotu do barbarzyństwa (s. 20–21).

Odnosząc się do zagadnienia historii zauważa się, że z faktu, że ona towarzyszy człowiekowi jak cień, wnioskować można o jej społecznej niezbędności lub nieuchronności. Jedni – w trakcie niekończących się dyskusji – skłonni są podkreślać tę nadrzędność, drudzy zaś – ową nieuchronność traktować chęć jako falistyczną siłę krępującą, a nawet ujarzmiającą człowieka. Wskazuje się też, że ujawnia się wyraźny podział na tych, którzy przyjmują postawę epistemologiczną poszukując jakiejś pełnej i niepodważalnej wiedzy o świecie, i na tych, którzy przyjmują, że wszystko jest ruchome, zmienne, przygodne, pozabawione niewzruszonych postaw i fundamentów. Są to w znacznej mierze przedstawiciele *post-*

modernizmu, kierunku reprezentującego krytykę współczesnej cywilizacji bazującej na idei racjonalnego jednolitego porządku istniejącego w świecie. Kierunek ten przeciwstawia tej idei dekompozycję i dekonstrukcję tradycyjnych sposobów myślenia i widzenia świata, uprawiania nauki i sztuki. Podkreśla się przy tym, że świadomość historyczna jest konieczna, aby działania skierowane w nowe dziedziny ludzkich przeobrażeń należały *nie na ślepo*, lecz świadomie zmierzały w właściwym kierunku. Świadomość jako rezerwuar przekonań o przeszłości jest siłą ostrzeżeń, napomnień i nadziei, dostarcza rozmaitych impulsów do oceny zadań, które stają przed teraźniejszością i przyszłością. W wykładzie stawia się pytanie – jakie funkcje może i powinien spełniać przekaz historyczny oraz udziela się na nie wyczerpującej odpowiedzi. Podkreśla się, że historia, najogólniej mówiąc, jest antropologicznym polem doświadczalnym; sublimuje wygląd w możliwości, zagrożenia i uwarunkowania człowieka. W tym sensie może odgrywać rolę miary ludzkich zachowań „emancypacyjnych” elementów przekazu historycznego należy także ocena stosunku poszczególnych jednostek podmiotowych do historii. Jednostka musi posiadać odwagę, by zając aktywną postawę, nie czuć się jak manipulowany obiekt procesu historycznego lecz indywidualnie uczestniczyć w kształtowaniu współczesnej i przyszłej historii (s. 26).

Nośną kwestią poznawczą jest refleksja dotycząca kultury w ujęciu etnoantropologicznym. Wskazuje się i objaśnia dlaczego ludzie postępują tak, a nie inaczej. Analizuje się kulturę jako wspólnotę ideową – uczestnictwo w tych ideach i ich przekazywaniu, jako zdobywaniu władzy. Wskazuje się na rolę języka jako nośnika niezbędnego dla istnienia kultury. Podkreśla się, że kultura jest systemem, jest jednostką dynamiczną, złożoną ze strukturalnie różnych, lecz wzajemnie uzupełniających się podmiotów. Zauważa się dalej, że w badaniach historii kultury uwiadcza się wzajemna różnica między próbami rekonstrukcji a badaniami procesów kulturowych. Przestrzeń ta budzi kontrowersje interpretacyjne. One stały się przedmiotem prezentowanego wykładu. Podkreśla się rolę archeologii jako nauki społecznej, która dąży do udostępniania świadectw historycznych wszystkich zamieszkałych obszarów globu. Wskazuje się na rolę archeologii w pogłębianiu świadomości historycznej

współczesnych społeczeństw. Z dużą starannością prezentuje się problem świadomości politycznej w pradziejach. Podobnie też kreśli się problem wierzeń w świadomości społeczeństw pierwotnych. Zauważa się, że przestrzeń wierzeń ma wiele postaci; są w niej religia i magia; a też wiążą się z nimi astronomia, astrologia, matematyka, systemy kalendarzowe, muzyka, sztuka, mitologizacja.

Nośną kwestią poznawczą jest prezentacja możliwości rekonstrukcji funkcjonowania pradziejowych struktur społecznych. Wskazano tu kwestie funkcjonowania gospodarstwa domowego, rodziny, a w tym małżeństwa, pokrewieństwa i dziedziczenia, zagadnienia statusu o rozwarstwiania społecznego. Z dużą starannością zaprezentowano w wykładzie zagadnienie o dyfuzji handlowych. Podkreśla się, że archeolog czy geograf kultury, posługując się integrowanym zestawem źródeł historycznych, może śledzić bieg wypadków, doprowadzając do określenia cyrkulacji konkretnych form zjawisk. Egzemplifikacyjnie wskazuje się na zagadnienie handlu z okresu rzymskiego. Zwraca się przy tym wagę na warunki zachowania źródeł, jak też wiedzy o modelach teoretycznych. Aczkolwiek wskazuje się, że rezultaty syntez tworzonych w formie modeli nie mogą być uważane za trwałe i uregulowane. Stwierdzenia stanowią tylko ogniwa łańcucha prowadzącego do coraz pełniejszej wiedzy o ogólnych stonkach i dynamice w procesach rozwoju społeczeństwa ludzkiego (s. 148).

Prezentując problem etniczności wskazuje się, że od końca XVIII w. obserwuje się prawa ujawniania się społeczeństw etnicznych. Wiąże się to z postępującym, wyższym stopniem rozwoju świadomości intelektualnej wszystkich warstw społecznych. Archeologia stale odgrywa istotną rolę w kreowaniu tożsamości narodowej (s. 161). W sytuacji ujawniania się napięć jest ona zdolna pomóc społeczeństwom we wzajemnym zrozumieniu się. Problem etnogenezy prezentuje się przypominając refleksję intelektualną profesora Konrada Jażdżewskiego (1908–1985) – archeologa, badacza neolitu i wczesnego średniowiecza w Polsce, autora m.in. *Pradziejów Europy Środkowej* (1981).

Z kolei problem świadomości nacjonalistycznej zaprezentowano, ukazując ustalenia niemieckiego archeologa, profesora uniwersytetu w Berlinie Gustava Kassiny (1858–1931). Był on *twórcą* metody osadniczo-archeologicznej, według

której wydzielane kultury archeologiczne odpowiadają określonym ludziom i językom. Współcześnie metoda ta jest kwestionowana przez znawców tej przestrzeni poznania. W wykładzie wskazuje się, że ów uczyony wywarł wpływ nie tylko na przeobrażenie w archeologii, ale i na rozwój nacjonalizmu w Niemczech, szczególnie w czasach nazistowskich. Przybliża się w prezentacji myśli archeologa zagadnienia Indogermańców i Germanów.

Pogłębioną refleksję nad powstawaniem wypać nacjonalistycznych wskazuje się w kontekście uwarunkowań historycznych i społeczeństwa niemieckiego. Wskazuje się przy tym pytanie, stawiane przez przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych, jak mogło dojść do tak potwornych wypać w życiu społeczeństwa niemieckiego – deformacji, które dla wielu narodów uzależnionych od Niemiec hitlerowskich oznaczały wyniszczenie i pogardę? W wykładzie dostarcza się usystematyzowanej wiedzy o dziedzictwie przeszłości Niemiec oraz podkreśla się przy tym, że wypaczenia nacjonalistyczne mogą powstać w łonie każdej nacji, zależnie od specyficznych uwarunkowań rozwoju historycznego (s. 183).

Zagadnieniem istotnym z punktu widzenia rozpoznawania europejskiego nacjonalizmu jest definiowanie jego korzeni. Zauważa się wśród rozlicznych definicji przeważa pogląd, że nacjonalizm jest przesadnym poczuciem narodowym, które sankcjonuje własny rozwój osiągalny kosztem i uciskiem innych narodów (s. 211). Trudności sprawia też teoretyczne ujęcie narodu jako wspólnoty relatywnie podobnych ludzi z typowymi, podstawowymi właściwościami, przy czym określone ruchy w żadnym wypadku nie są wyłączone z psycho-fizycznego charakteru. Przynależność do określonego narodu jest obiektywnym stanem rzeczy, czego samooceny jest zdolna dokonać w sporym wypadku podmiotowa jednostka, o ile dysponując w wysokim stopniu krytycznym samorozumieniem i znajomością historii swego narodu. Odnosząc problem do Unii Europejskiej wskazuje się, że należy doprowadzić do uwolnienia się od historycznego *balastu*, nie powodując ucieczki z historii na grunt *tabula rasa*, spalonej ziemi, gdzie przyszłoby wszystko zaczynać od nowa; potrzebą czasu jest przezwyciężenie nacjonalistycznej samowoli, należy dążyć do kompromisów, a nie do wojny.

Prezentacja zagadnienia świadomość obywatelska współczesnego społeczeństwa jest wykładem adresowanym przede wszystkim do studentów. Zauważa się w nim, że społeczeństwo obywatelskie – w dyskursie teoretycznym – bywa definiowane bardzo różnie. Zwraca się uwagę na konieczność istnienia aktywnych, myślących o interesach społeczności obywateli, o stosunkach politycznych bazujących na zasadach równości i stosunkach polegających na zaufaniu oraz współpracy. W wykładzie dostarcza się uporządkowanej wiedzy o istocie i powołaniu społeczeństwa obywatelskiego.

W prezentacji poszczególnych zagadnień wskazuje się starannie dobraną literaturę przedmiotu. Pełni ona funkcję drogowskazu w pogłębianiu wiedzy prezentowanych zagadnieniach.

Wartość poznawcza książki polega przede wszystkim na: 1. dostarczaniu wiedzy refleksyjnej o rozwoju cywilizacji europejskiej; 2. ukazaniu roli badań archeologicznych w objaśnianiu współczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej; 3. wskazaniu siły świadomości historycznej w kształtowaniu wartości i postaw społeczeństw, jak też ich aspiracji; 4. wskazaniu siły i skutków nacjonalizmu w generowaniu rzeczywistości politycznej; 5. wskazaniu potrzeby kształtowania świadomości obywatelskiej w kształtującej się współczesnej rzeczywistości integracji europejskiej.

Andrzej Chodubski

Adam Zamojski, *Tożsamość cywilizacji europejskiej. Geneza, kompleks konstytuujący i kierunki transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2015, ss. 448.

Europa jako podmiot i przedmiot rozpoznawania refleksyjnego znajduje się obecnie w polu uwagi przedstawicieli różnych dyscyplin badawczych, a w tym nauk o polityce. Zauważa się, że w jej instytucjonalnym funkcjonowaniu w ramach Unii Europejskiej „wymyka się wiele ogniw istniejącym schematom i modelom”. Życie kulturowe ulega postmodernizmowi. Ściera się przy tym z dużą siłą tradycja z nowoczesnością. Nowoczesność identyfikowana z zjawiskami i procesami globalizacji postrzegana jest obok pozytywnej wizji dalszego rozwoju z rzeczywistością przewo-

dzącą do kryzysu światowej cywilizacji, do katastrofy. W objaśnieniu współczesnych przemian politycznych świata istotną wagę przywiązuje się do *paradygmatu cywilizacyjnego*, w którym dużą rolę ma wyzwanie wyjaśniająco-prognostyczne. Zagadnienia te stały się przedmiotem dociekań intelektualnych w prezentowanej książce. Wskazuje się w jej *Wstępie*, że jest ona efektem rozwiązań nad naturą tożsamości cywilizacji europejskiej. Pytania, które sobie zadawał (i wciąż zadaje) Autor, a które doprowadziły do jej napisania, mają naturę w gruncie rzeczy ontologiczną i aksjologiczną (czy jest cywilizacja, jaka jest polska w niej kondycja, co jest dla Polski ważne – pytanie o kompleks elementów konstytuujących tożsamości i świat wartości) oraz eschatologiczną (skąd się wzięli Europejczycy i cywilizacja europejska – pytanie o naturalne i symboliczne źródła tożsamości, dokąd zmierzamy – pytanie o kierunki transformacji tożsamości cywilizacji europejskiej).

Istotę problemu poznawczego zaprezentowano w pięciu częściach, tj. I Wprowadzenie; II Geneza i ewolucja; III Kompleks konstytuujący; IV Kierunki transformacji; V Zakończenie. Wyodrębniono w nich dziewięć rozdziałów: 1. Istota interpretacji cywilizacyjnej w rozpoznawaniu przemian; 2. Problem tożsamości. Charakterystyka obszaru badawczego; 3. Geneza Europy; 4. Ewolucja cywilizacji europejskiej; 5. Naturalne źródła tożsamości europejskiej; 6. Symboliczne źródła tożsamości europejskiej; 7. Transformacja tożsamości – aspekt filozoficzny; 8. Transformacja tożsamości – aspekt wyznaniowy i etyczny; 9. Spojrzenie przez pryzmat analizy SWOT i koncepcji IPS.

Z metodologicznego punktu widzenia podkreśla się wagę ustaleń teoretycznych z zakresu nauki o cywilizacji, która orientuje się na poszukiwanie praw rządzących procesami i zjawiskami cywilizacyjnymi w czasie i przestrzeni. Podkreśla się, że nauka o cywilizacji jest sprzężona zwrótnie z historią, geografią człowieka, socjologią, etnologią i filozofią. Z historią – przez dzieje cywilizacji, czyli „spotkania między cywilizacjami w czasie”, z geografią człowieka – poprzez rozmieszczenie cywilizacji. Sprzężenia z socjologią dotyczą obszaru teorii cywilizacji, z etnologią – teorie kultur ludów przedcywilizacyjnych. Pomostem między nauką o cywilizacji a filozofią jest filozofia dziejów – historiozofia oraz filozofia